

ΟΙ ΕΞΑΡΤΗΣΕΙΣ ΤΩΝ ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΩΝ ΑΡΧΩΝ

Τα πενήντα χρόνια της ζωής του Συντάγματος βρέθηκα στο Λονδίνο με μια μικρή παρένθεση το 2015-9. Η Βρετανία είχε μπει σε περίοδο παρακμής και μετααποικιακής μελαγχολίας, με την άνοδο της Θάτσερ, την απεργία των ανθρακωρύχων, τον πόλεμο των Φώκλαντ. Η Ελλάδα αντίθετα έμπαινε σε δυναμική, δημιουργική, χαρούμενη περίοδο. Παρά τις πολιτικές και κοινωνικές συγκρούσεις η αισιοδοξία φαινόταν παντού και στο Σύνταγμα. Σήμερα είμαστε μια κουρασμένη κοινωνία χωρίς φαντασία και ελπίδες, με σκληρότητα, αδιαφορία για το περιβάλλον, υποχώρηση της ηθικής στη δημόσια ζωή, φθίνουσα κρατική κυριαρχία, απαξιωμένους και βαριεστημένους θεσμούς, κουρασμένους πολιτικούς. Σε αυτό το περιβάλλον υπάρχει υποχώρηση σε όλους τους βασικούς δημοκρατικούς θεσμούς και δικαιώματα. Θα αναφερθώ σύντομα στα δύο πιο γνωστά «θεσμικά αντίβαρα», τις ανεξάρτητες αρχές και τα ανώτατα δικαστήρια.

I. ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΕΣ ΑΡΧΕΣ

Η δημιουργία των συνταγματικά κατοχυρωμένων ανεξάρτητων αρχών το 2001 ήταν μέρος της νεοφιλελεύθερης στροφής των τελευταίων 30 χρόνων και, ειδικότερα, αυτού που ονομάστηκε στη διεθνή βιβλιογραφία μεταδημοκρατική συνθήκη. Οδηγεί στην αφαίρεση σημαντικών πλευρών κρατικής λειτουργίας από την πολιτική αντιπαράθεση και μεταφορά τους σε εμπειρογνώμονες, επειδή η τεχνοκρατική γνώση πρέπει να επιβάλλεται της πολιτικής. Η έκθεση της περίφημης «Τριμερούς Επιτροπής» το 1973 δημοσιοποίησε πρώτη το μίσος κατά της δημοκρατίας. Σύμφωνα με τον ηγέτη της Σάμιουελ Χάντινγκτον, ο ενεργός και ανυπότακτος λαός της δεκαετίας του '60 πρέπει να επιστρέψει σε κατάσταση απάθειας και υπακοής και να μην συνεχίσει να

Κώστας Δουζίνας
Καθηγητής Νομικής και
Πολιτικής Φιλοσοφίας
στο Κολέγιο Birkbeck
του Πανεπιστημίου
του Λονδίνου

χρησιμοποιεί πολιτικά μέσα για να περιορίσει την εξουσία των παγκόσμιων χρηματοπιστωτικών και βιομηχανικών ελίτ. Η «αγωνιστική κουλτούρα», που πιέζει για συνεχή επέκταση και βάθεμα της δημοκρατίας, πρέπει να αντικατασταθεί από τον πραγματισμό των εξπέρ και των «κοινωνικών πολιτικών»¹.

Η ελληνική Δεξιά δεν υιοθέτησε αρχικά αυτή τη θέση μια και θεωρούσε την πολιτική της ηγεμονία αδιαμφισβήτητη και δεν ήθελε να χάσει την εξουσία να αποφασίζει για όλα τα θέματα. Αλλά η ηγεμονία του νεοφιλελευθερισμού, μετά την πτώση του «υπαρκτού» το 1989, οδήγησε σε ευρεία συμφωνία των πολιτικών κομμάτων για την ανάγκη «αντιβάρων», που θα περιόριζαν τη δύναμη της κυβέρνησης. Η συμφωνία οδήγησε στη συνταγματική απόφαση ότι η επιλογή των μελών τους απαιτούσε πλειοψηφία 4/5 και, μετά το 2019, 3/5 των μελών της Διάσκεψης Προέδρων της Βουλής. Οι πέντε συνταγματικές ανεξάρτητες αρχές στηρίζονταν επομένως στην πεποίθηση ότι το αντικείμενό τους απαιτεί εξειδικευμένη τεχνογνωσία, συνέχεια και σταθερότητα στις ασκούμενες πολιτικές, αμερόληπτη και υπερκομματική σύνθεση και εγγυήσεις ανεξαρτησίας για τα μέλη τους. Πιο σημαντικός ήταν ο όρος περί διακομματικής συμφωνίας. Ήταν μια σπάνια στιγμή που οι πολιτικοί αποφάσισαν τον αυτοπεριορισμό των αρμοδιοτήτων και εξουσιών τους και έδωσαν την εντύπωση ότι υπήρχε ευρεία συμφωνία ως προς την αποπολιτικοποίηση της ύλης των επιτροπών.

Η πρόσφατη εμπειρία δείχνει ότι η υπόθεση εργασίας απέτυχε. Ως Πρόεδρος της Επιτροπής Άμυνας και Εξωτερικών ήμουν μέλος της Διάσκεψης Προέδρων που διόριζε τα μέλη των ΑΑ από το 2015 μέχρι το 2019. Η Επιτροπή έκανε επίσης συνεντεύξεις για την επιλογή της ηγεσίας των ανωτάτων δικαστηρίων, δύο διαδικασίες που δίνουν μια επίφαση διαβούλευσης σε κυβερνητικές αποφάσεις. Το 2016, το επεισόδιο γύρω από τον νόμο περί αδειοδότησης των τηλεοπτικών σταθμών (νόμος «Παππά») έδειξε ότι η αποπολιτικοποίηση και η διακομματική σύνθεση αποτελούσαν φύλο συκής. Η λειτουργία του Εθνικού Συμβουλίου Ραδιοτηλεόρασης (ΕΣΡ) ήταν απαραίτητη για την εφαρμογή της νεοεισαγόμενης διαδικασίας αδειοδότησης των καναλιών. Όμως το ΕΣΡ δεν είχε πλήρη σύνθεση λόγω λήξης της θητείας μελών του. Η αντιπολίτευση δεν συναινούσε στον διορισμό νέων μελών και η πλειοψηφία 4/5 της Διάσκεψης δεν υπήρχε. Σε έξι συνεδριάσεις, η κυβέρνηση παρουσίασε πολλαπλούς υποψηφίους, κάποιους από τον κεντρώο και κεντροδεξιό χώρο. Η αντιπολίτευση τους απέρριψε όλους βάζοντας άσχετες προϋποθέσεις για την αποδοχή τους. Εν τέλει δήλωσε ότι θα συναινούσε μόνο αν καταργείτο πρώτα ο νόμος, κάτι που έγινε εκ των πραγμάτων μετά την απόφαση περί αντισυνταγματικότητας του από το ΣτΕ.

Η αδειοδότηση των καναλιών ήταν βέβαια τελείως διαφορετικό θέμα από την τυχαία έλλειψη απαρτίας της Επιτροπής. Η υπόθεση περί υπερκομματικών θεμάτων και επιτροπών που οδήγησε στην αυξημένη πλειοψηφία χρησιμοποιήθηκε για να ματαιώσει την κυβερνητική πολιτική. Το ίδιο κάνει η σημερινή αντιπολίτευση αρνούμενη την επιλογή της κυβέρνησης για τον Συνήγορο του Πολίτη αλλά και άλλες δύο αρχές. Να προσθέσω ότι στο παζάρι με τα διάφορα ονόματα υποψηφίων στη Διάσκεψη, η επιστημονική τους κατάρτιση και η εμπειρία τους για το αντικείμενο ουδέποτε συζητήθηκε. Η υπόθεση περί επιστημονικής γνώσης και εμπειρίας που αντικαθιστά την πολιτική

¹ M. Crozier/S. Huntington/J. Watanuki, *The Crisis of Democracy*, 1973 Trilateral Commission report, διαθέσιμο στο [link](#).

ένταξη εγκαταλείφθηκε όταν το υποτιθέμενο «αποπολιτικοποιημένο» θέμα έγινε αντικείμενο έντονης πολιτικής αντιπαράθεσης. Κάτι ανάλογο συνέβαινε στις συνεντεύξεις των υποψηφίων για την ηγεσία των δικαστηρίων, μια διαδικασία υποκριτικού φορμαλισμού. Οι ερωτήσεις ήταν κοινότοπες και γενικόλογες, οι απαντήσεις πολλές φορές έδειχναν έλλειψη βασικών γνώσεων και κριτικής σκέψης. Λόγω επαγγελματικής παραμόρφωσης, έκανα ερωτήσεις για τη σχέση πολιτικής και δικαίου που οι περισσότεροι υποψήφιοι δεν μπορούσαν να απαντήσουν. Στο τέλος, ο Πρόεδρος της Διάσκεψης με επέπληξε και μου είπε να μην το ξαναρωτήσω γιατί καθυστερώ την υποκριτική διαδικασία.

Μετά την αποτυχία του νόμου «Παπά» και την πλήρη πολιτικοποίηση της επιλογής των μελών των αρχών μια σειρά μέτρων συνέχισαν την τάση που εμφανίστηκε το 2015. Η υπόθεση περί πολυσυλλεκτικών, εξειδικευμένων επιτροπών με εγγυήσεις ανεξαρτησίας εγκαταλείφθηκε πλήρως. Είχαμε κατ' αρχάς τη μείωση της πλειοψηφίας από 4/5 σε 3/5 στην αναθεώρηση του 2019 για να κάνει την επιλογή ευκολότερη. Μετά είχαμε την επιβολή της μαθηματικής «στρογγυλοποίησης προς τα κάτω». Τα νέα μονοκομματικά μέλη της ΑΔΑΕ και του Εθνικού Συμβουλίου Ραδιοτηλεόρασης επιλέχτηκαν από 16 μέλη της Διάσκεψης Προέδρων. Η Διάσκεψη έχει 27 μέλη και τα 3/5 του 27 είναι 16,2. Χρειάζονται επομένως περισσότεροι από δεκαέξι, πλειοψηφία μικρότερη των τριών πέμπτων. Να προσθέσω ότι η συμπλήρωση της σύνθεσης της ΑΔΑΕ έγινε ενώ η αρχή διεξήγαγε τον έλεγχο της Εθνικής Υπηρεσίας Πληροφοριών για τις κυβερνητικές υποκλοπές των επικοινωνιών πολλών δημοσίων προσώπων.

Ακολούθως είχαμε άλλες τροπολογίες που επιτρέπουν στην κυβερνητική πλειοψηφία να ελέγχει τη σύνθεση των επιτροπών, μία κλασική περίπτωση του Αμερικανικού court packing. Νομοθετήθηκε η δυνατότητα να παρατείνεται η θητεία των απερχόμενων μελών μέχρι τον διορισμό των νέων. Η δυνατότητα των μελών ανεξάρτητων αρχών που διανύουν τη θητεία τους να διορισθούν για πλήρη θητεία σε θέση υψηλότερης βαθμίδας της ίδιας αρχής (άρθρο 70 του Ν. 4795/2021). Καταργήθηκε η δυνατότητα της ΑΔΑΕ να γνωστοποιεί εκ των υστέρων στον θιγόμενο την άρση του απορρήτου των επικοινωνιών του για λόγους εθνικής ασφάλειας (άρθρο 87 του Ν. 4790/2021) και εισήχθη αθέμιτος περιορισμός της της δυνατότητας της ΑΔΑΕ (άρθρο 4, παρ. 7, του Ν. 5002/2022). Τέλος, ενώ οι αρχές υποβάλλουν ετήσιες εκθέσεις στη Βουλή που τυπικά τις ελέγχει ουδέποτε ασκήθηκε ουσιαστικός έλεγχος. Η σχεδόν πλήρης απουσία ουσιαστικού ελέγχου της κυβέρνησης από την κοινοβουλευτική πλειοψηφία επεκτάθηκε έτσι και στις ανεξάρτητες αρχές. Οι εξελίξεις αυτές επιτρέπουν στην κυβέρνηση την μονοκομματική στελέχωση των ανεξαρτήτων αρχών όπως έγινε με τα μέλη του ΕΣΡ και της ΑΔΑΕ και την αδυναμία διορισμού προέδρων. Από πλουραλιστικές, συναινετικές και εξειδικευμένες, τα θεσμικά αντίβαρα έγιναν θεσμικά αντι-στηρίγματα μιας στυγνής εκτελεστικής εξουσίας, μέρος του επιτελικού κράτους ή της Τραμπικής αρχής της unitary executive power. Η ελληνική πρακτική συντονίζεται με την επίθεση Τραμπ στο αμερικανικό Σύνταγμα και το κράτος δικαίου².

Τον Φεβρουάριο 2025, με εκτελεστικό διάταγμα ο Τραμπ περιόρισε ριζικά τις εξουσίες των ανεξάρτητων αρχών (independent agencies) που έχει ιδρύσει το Κογκρέσο. Το διάταγμα απαιτεί

² N. Devins/D. E. Lewis, *The Independent Agency Myth*, 108 Cornell Law Review 1305 2023.

να υποβάλλουν οι αρχές τους προτεινόμενους κανονισμούς τους για έγκριση από τον Λευκό Οίκο, τις εμποδίζει να δαπανούν κονδύλια για έργα που έρχονται σε σύγκρουση με τις προτεραιότητες του Τραμπ και τις υποχρεώνει να αποδέχονται ως δεσμευτική την ερμηνεία του νόμου από τον Πρόεδρο. Η εντολή οδήγησε σε συνοπτικές απολύσεις μελών ανεξάρτητων οργανισμών, κατά παράβαση νόμων που απαγορεύουν την ανατιολόγητη απομάκρυνσή τους πριν από τη λήξη της θτείας τους. Τον Σεπτέμβριο 2025, το Ανώτατο Δικαστήριο με έκτακτη απόφαση επέτρεψε την απόλυση Δημοκρατικού μέλους της Ομοσπονδιακής Επιτροπής Εμπορίου³. Η απόφαση ανέτρεψε την ιστορική απόφαση του 1935 *Humphrey's Executor v. United States* του Ανώτατου Δικαστηρίου. Το δικαστήριο φαίνεται πρόθυμο να ακολουθήσει τον Τραμπ στην κατάργηση των ανεξάρτητων, μη κομματικών ομοσπονδιακών αρχών, επιτρέποντας στον Τραμπ να απολύει τους προέδρους και τα μέλη των αρχών χωρίς να δίνει κανένα λόγο.

II. ΑΝΩΤΑΤΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

Οι Ανεξάρτητες Αρχές έγιναν εξαρτημένες από την κυβέρνηση και την κοινοβουλευτική πλειοψηφία της. Αλλά τα δικαστήρια, και κυρίως τα ανώτατα, Συμβούλιο της Επικρατείας και Άρειος Πάγος, παραμένουν ισχυρά θεσμικά αντίβαρα στην εκτελεστική εξουσία. Ισχύει; Τον Φεβρουάριο 2024, ψήφισμα το Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου καταδίκασε τις μεγάλες παραβιάσεις του κράτους δικαίου από την κυβέρνηση και τη δικαστική εξουσία. Τα Τέμπη, τις τηλεφωνικές υποκλοπές, τις αγωγές SLAPP, το ναυάγιο της Πύλου, τις δολοφονικές επαναπροωθήσεις και πολλά άλλα. Λίγες μέρες αργότερα η ολομέλεια του Άρειου Πάγου με ψήφισμά της ανέλαβε να υπερασπίσει τη Μαύρη Βίβλο των επιθέσεων στη δημοκρατία και το κράτος δικαίου. Η θυμηθείτε τη γνωμοδότηση Ντογιάκου ή τις δηλώσεις της Προέδρου ΑΠ στους συγγενείς των Τεμπών. Οι περισσότερες σημαντικές αποφάσεις των ανωτάτων δικαστηρίων υποστηρίζουν την κυβέρνηση. Αλλά το πέπλο τραβήχτηκε. Η στενή σχέση πολιτικής και δικαίου, κυβέρνησης και δικαστικής εξουσίας έγινε κύριος στόχος των μεγαλειωδών συλλαλητηρίων για τα Τέμπη. Η δικαστική εξουσία έχει χάσει την εμπιστοσύνη του κόσμου. Χρησιμοποιώ τον όρο δικαστική εξουσία και όχι «δικαιοσύνη». Η δικαιοσύνη είναι πολιτική αξία και προσωπική αρετή που συχνά παραβιάζεται από τον δικαστικό θεσμό, ας μην συγχέουμε τα δύο.

Ονομάζω «κράτος των δικαστών» (*gouvernement des juges, judicial supremacy*) την κατάχρηση του ελέγχου συνταγματικότητας κεντρικών κυβερνητικών πολιτικών που επηρεάζουν την ισορροπία πολιτικών και κοινωνικών δυνάμεων. Το δίκαιο επιβάλλεται επί της πολιτικής, οι δικαστές επί των πολιτικών, τα δικαστήρια γίνονται αποφασιστικός πολιτικός παράγοντας. Αλλά υπάρχει μια σημαντική διαφορά αν συγκρίνουμε τη διακυβέρνηση 2015-2019 με τη σημερινή. Στην πρώτη, οι «ανεξάρτητοι» τραπεζίτες και δικαστές έγιναν η πιο αποτελεσματική αντιπολίτευση. Ανέλαβαν την υπεράσπιση της νεοφιλελεύθερης ορθοδοξίας και των «πυλώνων» της εξουσίας που θεώρησαν ότι απειλούσε η κυβέρνηση. Ας δούμε ενδεικτικά μερικές αποφάσεις της πρώτης περιόδου. Κάθε νομικός μπορεί να προσθέσει πολλές άλλες.

³ A. VanSickle/A. Marimow, *Supreme Court Allows Trump to Fire F.T.C. Commissioner*, New York Times 22 September 2025.

Κρίθηκαν συνταγματικά τα δύο πρώτα μνημόνια, μέρη του τρίτου αντισυνταγματικά. Αντισυνταγματική η διάταξη που δίνει την ελληνική ιθαγένεια σε μετανάστες δεύτερης γενιάς, παιδιά νόμιμων μεταναστών. Αντισυνταγματικός ο «νόμος Παππά». Αντισυνταγματικό να εκλέγουν οι εκπαιδευτικοί τον διευθυντή του σχολείου. Αντισυνταγματικό το μάθημα Θρησκευτικών για όλους τους μαθητές στα σχολεία ανεξάρτητα από τη θρησκεία τους. Αντισυνταγματική η πρακτική του Δημοσίου να παρατείνει τη δυνατότητα φορολογικού ελέγχου προσώπων που εμπλέκονται στις λίστες φοροδιαφυγής. Η μη καταβολή δεδουλευμένων, ακόμη και μακροχρόνια, από εργοδότες δεν αποτελεί βλαπτική μεταβολή της συμβατικής σχέσης (Άρειος Πάγος, 2017). Τα ανώτατα δικαστήρια έγιναν ηγέτες της αντιπολίτευσης τότε, χειροκροτητές και συμπολίτευση σήμερα. Πως μπορεί να εξηγηθεί αυτή η διαφορά; Ευθύνεται, πιστεύω, μια σειρά ιδεολογημάτων, ρητορικών σχημάτων και μύθων που αποκρύπτουν και ωραιοποιούν τη λειτουργία του δικαίου. Ας εξετάσουμε τα πιο γνωστά.

1. Η «ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ» ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΚΑΙ Η ΑΔΙΑΜΦΙΣΒΗΤΗΤΗ «ΟΡΘΟΤΗΤΑ» ΤΩΝ ΔΙΚΑΣΤΙΚΩΝ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ

Το δίκαιο μιλάει, οι δικαστές είναι «φερέφωνα του νόμου», το δίκαιο είναι ο κουκλοπαίχτης που υποβάλλει στους δικαστές την ορθή απόφαση. Με τη δική του εσωτερική λογική, το δίκαιο δίνει απαντήσεις σε κάθε κοινωνική, πολιτική και οικονομική σύγκρουση. Υπάρχει μία «σωστή» απόφαση σε κάθε «δύσκολη» υπόθεση. Οι δικαστές την ανακαλύπτουν με την ίδια νομική μέθοδο και επιχειρηματολογία και κατά την περίοδο της αριστερής κυβέρνησης και τώρα με τη δεξιά. Αλλά δεν είναι έτσι. Τα νομικά κείμενα γεμάτα αμφίσημες και αντιφατικές διατάξεις, αντικρουόμενα δικαιώματα και γενικές έννοιες –χρηστά ήθη, δημόσια ασφάλεια, αναλογικότητα, ελευθερία και καταναγκασμός– επιτρέπουν στους νομικούς να φτάνουν σε αντίθετες αποφάσεις με εξίσου (μη) πειστική επιχειρηματολογία. Το τεράστιο αρχείο της νομολογίας δίνει επιχειρήματα και στους δύο διάδικους. Αν δεν υπήρχε η «σύγκρουση» ερμηνείας και νομολογίας, η υπόθεση δεν θα έφτανε στα δικαστήρια. Οι «δύσκολες» υποθέσεις με επίδικο την πολιτική ή οικονομική ισορροπία δυνάμεων καταλήγουν στα δικαστήρια γιατί υπάρχουν τουλάχιστον δύο αντικρουόμενες αλλά εύλογες ερμηνείες του δικαίου. Το νομικό αρχείο είναι τεράστιο και μπορεί να δίνει επιχειρήματα σε κάθε άποψη και την αντίθετή της. Αν δεν υπήρχε η «σύγκρουση» ερμηνείας και νομολογίας, η υπόθεση δεν θα έφτανε στα δικαστήρια. Όταν ένας νομικός γνωμοδοτεί ή ένας δικαστής ερμηνεύει τη συνταγματικότητα ενός νόμου κατασκευάζει επιχειρήματα υπέρ μίας άποψης, δεν ανακαλύπτει τη νομική «αλήθεια». Γι' αυτό τα νομικά συστήματα προβλέπουν δεύτερο και τρίτο δικανικό βαθμό. Στην Βρετανία κανείς δεν υποστηρίζει ότι ο Δικαστής του Ανώτατου Δικαστηρίου «ξέρει» τον νόμο καλύτερα από τον Πρωτοδίκη ή τον Εφέτη. Απλώς, μεταφέρουν την ευθύνη των δύσκολων αποφάσεων σε πολλούς δικαστές που αποφασίζουν με ψηφοφορία. Η απόφαση της πλειοψηφίας βαπτίζεται ως μοναδική ορθή. Αλλά είναι απλά η πλειοψηφούσα άποψη που επιβάλλεται αριθμητικά και όχι αναγκαστικά λόγω των ακαταμάχητων επιχειρημάτων της. Η αριθμητική υπεροχή μεταμορφώνεται σε επιχειρηματική ανωτερότητα και στη μόνη ορθή δικαστική απόφαση. Η δύναμη γεννά δίκαιο και η πλειοψηφία τη νομική «αλήθεια».

Δεν με ενδιαφέρει τι ψηφίζει η κυρία Αδειλίνη ή η κυρία Κλάπα, ο κύριος Ντογιάκος ή ο κύριος Πικραμένος. Αλλά τα αποτελέσματα των αποφάσεών τους μας επιτρέπουν να διακρίνουμε τάσεις και ιδεολογικές προτιμήσεις. Στις πολιτικά αμφισβητούμενες υποθέσεις το δικαστήριο δεν ερμηνεύει το δίκαιο. Η ίδια η απόφαση δημιουργεί δίκαιο και αλλάζει τον συσχετισμό δύναμης. Στην Αμερική και τη Δυτική Ευρώπη συνεχείς και εμπειριστατωμένες κοινωνικο-νομικές έρευνες εξετάζουν τα ιδεολογικά και πολιτικά αποτελέσματα των «δύσκολων» υποθέσεων, το impact τους στην κοινωνική και πολιτική ζωή. Δεν έχουμε τέτοιες έρευνες στην Ελλάδα. Αλλά φαντάζομαι τι θα εύρισκαν αν γίνονταν.

2. Η «ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ» ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΑΠΑΙΤΕΙ ΤΗΝ «ΟΥΔΕΤΕΡΟΤΗΤΑ» ΤΩΝ ΔΙΚΑΣΤΩΝ, ΔΗΛΑΔΗ ΤΟΝ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟ ΜΗ ΝΟΜΙΚΩΝ, ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΗΘΙΚΩΝ ΠΡΟΤΙΜΗΣΕΩΝ ΑΠΟ ΤΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΤΗΣ ΑΠΟΦΑΣΗΣ

Αλλά σε υποθέσεις με πολιτικό επίδικο, εκεί που διακυβεύεται η ισορροπία των πολιτικών ή κοινωνικών δυνάμεων, η ουδετερότητα είναι αδύνατη. Σε κάθε σημαντική ανθρώπινη απόφαση, όπως και στο δίκαιο, συμμετέχουν και η λογική και η βούληση, ο λόγος και η ισχύς. Η νομική θεμελίωση μιας απόφασης περιλαμβάνει επιχειρήματα, λογικές και ευλογοφανείς προτάσεις, αναλογία με τα δεδικασμένα και ρητορικά σχήματα. Δεύτερο, ιδεολογικές ή πολιτικές επιλογές, εξωτερικές πιέσεις και, τέλος, ασυνείδητα κίνητρα που δεν τα ξέρουν ούτε οι ίδιοι οι δικαστές όπως συμβαίνει με όλους μας.

Νόμιζα ότι μετά 50 χρόνια συνταγματισμού, ρεαλιστικής και κριτικής θεωρίας του δικαίου, η συζήτηση για την ερμηνεία του Συντάγματος θα είχε ολοκληρωθεί. Θα είχε γίνει γενικά αποδεκτό ότι οι γενικές αρχές, η λεξική ασάφεια και η ερμηνευτική αμφιβολία αποτελούν μόνιμο χαρακτηριστικό του δικαίου. Οι αποφάσεις δεν προκαθορίζονται από το «πνεύμα» του δικαίου, οι δικαστές δεν είναι «φερέφωνα», οι διαφορετικές ερμηνευτικές μέθοδοι και ιδεολογίες οδηγούν σε διαφορετικά ή και αντίθετα αποτελέσματα. Μια συναρπαστική performance από ανώτατο δικαστικό σε αυτό το Συνέδριο έδειξε το «άγχος της ερμηνείας» (anxiety of interpretation). Ο δικαστής αναφέρθηκε στη δικαστική κατανόηση και χρήση «πέντε ή έξι» ερμηνευτικών μεθόδων, από τη γραμματική και την τελλολογική, μέχρι τη συστημική και την καινοφανή «δυναμική». Ακούσαμε ότι σε μία υπόθεση, δικαστής χρησιμοποίησε όλες τις μεθόδους που, απίστευτα, οδήγησαν στο ίδιο αποτέλεσμα. Οι μέθοδοι ερμηνείας είναι διαδικασίες παραγωγής «υποκειμένων» ερμηνείας και επιβολής εξουσίας παρά τρόποι πρόσβασης στο νόημα του κειμένου. Κάθε πολιτικά ευαίσθητη απόφαση πέρα από το περιεχόμενό της προσθέτει μια ψηφίδα στον διαρκή αγώνα των δικαστηρίων να έχουν την τελευταία λέξη. Σε αυτές τις υποθέσεις παίζεται όχι μόνο η ισορροπία των κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων αλλά και η εξουσία των δικαστών.

Ο μεθοδολογικός εκλεκτικισμός δεν λύνει το άγχος της ερμηνείας, το μεταφέρει σε ψηλότερο μετα-ερμηνευτικό επίπεδο. Πώς επιλέγεται η μια ή άλλη μέθοδος; Πρέπει οι δικαστές να χρησιμοποιούν την ίδια μέθοδο σε όλες τις σημαντικές αποφάσεις; Κάθε μέθοδος οδηγεί σε διαφορετικά ή και αντίθετα αποτελέσματα. Μήπως η μέθοδος επιλέγεται κάθε φορά επειδή οδηγεί στο επιθυμητό αποτέλεσμα; Τι γίνεται όταν έχουμε ριζική αντιστροφή της ερμηνευτικής μεθόδου από το ίδιο σώμα χωρίς εξήγηση; Ψυχαναλυτικά, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι σε αυτές τις περιπτώσεις αντιμετωπίζουμε το σύμπτωμα κάποιου απωθημένου, ιδεολογικού ή ασυνείδητου.

Η ριζική αντιστροφή της μεθοδολογίας σε δύο αποφάσεις γύρω από το άρθρο 16 δείχνει πως η επιλογή της μεθόδου υπηρετεί ιδεολογικές προτεραιότητες. Το ΣτΕ ακύρωσε το 2018 το νέο πρόγραμμα του μαθήματος θρησκευτικών γιατί, μεταξύ άλλων, η «παιδεία αποσκοπεί στην ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης» σύμφωνα με το 16.2 Σ. Κατά την πλειοψηφία των δικαστών «η χρήση του οριστικού άρθρου [της συνειδήσεως] στη φράση εννοεί αποκλειστικά την “εμπέδωση” της [ορθόδοξης] θρησκευτικής συνειδήσεως». Το πρόγραμμα δίνει πληροφορίες για άλλα δόγματα και θρησκείες και επομένως δεν έχει ορθόδοξο κατηχητικό χαρακτήρα και παραβιάζει το Σύνταγμα. Σ’ αυτή την περίπτωση, η γραμματική ερμηνεία ακολουθήθηκε μέχρι τέλους, *ad absurdum*. Την ερμηνεία αυτή υιοθέτησαν εννιά δικαστές, την άλλη οκτώ. Δεν ήταν ούτε η μόνη ούτε η σωστή. Είναι αστείο να υποστηρίξει κανείς ότι το άρθρο «της» στη φράση «της θρησκευτικής συνείδησης» καθορίζει τι μάθημα θα γίνεται. Η απόφαση δεν αφορά το νόημα των λέξεων αλλά την επιλογή μίας άποψης που δεν στηρίζεται στα νομικά κείμενα. Όταν η επιλογή της πλειοψηφίας εκφράζει ηγεμονικές αξίες ή κυρίαρχα συμφέροντα, η απόφαση μπορεί να παρουσιαστεί ως ορθή ερμηνεία των λέξεων. Όμως πολλές υποθέσεις που καταλήγουν στα ανώτερα δικαστήρια αφορούν έντονες πολιτικές και αξιακές συγκρούσεις και ασυμβίβαστα κοινωνικά συμφέροντα. Δεν σημαίνει ότι οι εννιά είναι καλύτεροι νομικοί από τους οκτώ ή ότι η άποψή τους αποτελεί την «αυθεντική» ερμηνεία του Συντάγματος. Απλώς επιλέχτηκε από έναν παραπάνω δικαστή.

Ας την συγκρίνουμε με την απόφαση του ΣτΕ το 2025 για τα ιδιωτικά πανεπιστήμια. Σύμφωνα με τα άρθρα 16.5 και 16.8 του Συντάγματος η ανώτατη παιδεία παρέχεται «αποκλειστικά» από το κράτος ενώ η σύσταση ανωτάτων σχολών «απαγορεύεται». Δεν υπάρχει λεξική ασάφεια, δεν σκωώνει το άρθρο δύο ερμηνείες, δεν χρειάζεται καμία ερμηνευτική προσπάθεια. Τέσσερις μήνες μετά την απόφαση που βρήκε τον νόμο της κυβέρνησης Μητσοτάκη συνταγματικό δεν έχουμε ακόμη το σκεπτικό. Η πλήρης επιχειρηματολογία θα γίνει γνωστή όταν η απόφαση «δημοσιευτεί» στο μέλλον. Πληροφορηθήκαμε ότι η πλειοψηφία χρησιμοποίησε τη «δυναμική» ερμηνεία του Συντάγματος, το απόλυτα αντίθετο της γραμματικής. Έχουμε εδώ την επιβεβαίωση μιας καίριας θέσης του νομικού ρεαλισμού. Οι δικαστές μόλις διαβάσουν το δικόγραφο μιας υπόθεσης και πριν ακούσουν τα επιχειρήματα των δύο πλευρών επιλέγουν την απόφασή τους σύμφωνα με τις προτιμήσεις και τις ιδεολογικές τους επιλογές. Η επιχειρηματολογία κατασκευάζεται και προστίθεται αργότερα. Όπως έλεγε ο Αμερικάνος νεοφιλελεύθερος δικαστής Έρικ Πόσνερ, αγαπητός στους οπαδούς της οικονομικής θεωρίας του δικαίου, «Μια υπόθεση είναι απλά μια διαμάχη. Το πρώτο πράγμα που κάνεις είναι να αναρωτηθείς –ξεχάστε τον νόμο– ποια είναι η λογική επίλυση αυτής της διαφοράς; Το επόμενο πράγμα είναι να δεις αν ένα πρόσφατο δεδικασμένο του Ανώτατου Δικαστηρίου ή κάποιο άλλο νομική ρύθμιση εμποδίζει την έκδοση απόφασης υπέρ της λογικής επίλυσης. Η απάντηση είναι ότι αυτό στην πραγματικότητα συμβαίνει σπάνια. Όταν έχετε μια υπόθεση του Ανώτατου Δικαστηρίου ή κάτι παρόμοιο, είναι συχνά εξαιρετικά εύκολο να παρακαμφθεί»⁴. Εδώ είχαμε ολόκληρο άρθρο του Συντάγματος, αλλά για τους δικαστές ήταν εξαιρετικό εύκολο να παρακαμφθεί.

⁴ Κ. Δουζίνας, *Το Κράτος των Δικαστών*, 2025, σελ. 52

Η μέχρι πρόσφατα αναιτιολόγητη απόφαση που ανατρέπει πλήρως τις λέξεις του Συντάγματος θυμίζει την «Αλίκη στην Χώρα των Θαυμάτων»:

«Όταν χρησιμοποιώ μια λέξη», είπε ο Χάμπι Ντάμπι με μάλλον περιφρονητικό τόνο, «σημαίνει ακριβώς αυτό που επιλέγω να σημαίνει –ούτε περισσότερο ούτε λιγότερο».

«Το ερώτημα είναι», είπε η Αλίκη, «αν μπορείς να δώσεις στις λέξεις τόσες διαφορετικές σημασίες».

«Το ερώτημα είναι», είπε ο Χάμπι Ντάμπι, «ποιος είναι ο αφέντης –αυτό είναι όλο».

Η μόνη κριτική που άσκησε ο ανώτατος δικαστής στο Συνέδριό μας απευθυνόταν στους πανεπιστημιακούς δασκάλους. Δεν εκλαϊκεύουν και δεν υποστηρίζουν δημόσια τις αποφάσεις των δικαστηρίων και γι' αυτό ο κόσμος έχει λαθεμένη άποψη για τη δικαστική εξουσία. Στην αίθουσα υπήρχαν καθηγητές που είχαν υποστηρίξει δημόσια και στο ΣτΕ την αντισυνταγματικότητα του νόμου για τα ιδιωτικά πανεπιστήμια. Στα πενήντα χρόνια μου σε αγγλικές και αμερικανικές νομικές σχολές δεν είχα ξανακούσει τέτοια κατηγορία προς ανθρώπους που έχουν υποστηρίξει επανειλημμένα και τεκμηριωμένα τη σαθρότητα της δικαστικής απόφασης. Στη Βρετανία κάτι τέτοιο θα οδηγούσε σε δημόσια καταδίκη του δικαστή.

Εδώ καταρρίπτεται ο τρίτος μύθος. Η διάκριση της εκτελεστικής από τη δικαστική εξουσία και η ανεξαρτησία των δικαστών. Η διάκριση νομοθετικής και δικαστικής εξουσίας σημαίνει ότι η κυβέρνηση δεν πρέπει να παρεμβαίνει ή να επηρεάζει δικαστικές αποφάσεις ενώ οι δικαστές δεν πρέπει να επικρίνουν δημόσια την κυβέρνηση ή τα κόμματα. Αυτή είναι η εξωτερική πλευρά της ανεξαρτησίας, που εύκολα αναγνωρίζεται και καταδικάζεται όπως έγινε με το ψήφισμα του Αρείου Πάγου που επιτέθηκε στην Ευρωβουλή. Αλλά υπάρχει μια άλλη ουσιαστική παραβίαση της διάκρισης των εξουσιών. Οι κρίσιμες δικαστικές αποφάσεις με πολιτικό επίδικο υποκαθιστούν τη νομοθετική εξουσία που ανήκει τυπικά στη Βουλή και ουσιαστικά στην κυβέρνηση. Οι δικαστές συστηματικά νομοθετούν υπό το πρόσχημα ότι ερμηνεύουν τον νόμο. Η ανεξαρτησία σημαίνει ότι ουσιαστικά απαιτούν και πετυχαίνουν να είναι πολιτικός παράγοντας, με νομοθετική εξουσία. Αλλά σε αντίθεση με τις άλλες εξουσίες δεν υποβάλλονται σε ουσιαστικό έλεγχο, δημοκρατικό, ή κοινοβουλευτικό και απορρίπτουν συνήθως και την επιστημονική κριτική. Στις πολιτικά αμφισβητούμενες υποθέσεις το δικαστήριο δεν ερμηνεύει έναν προϋπάρχοντα κανόνα, παρότι εμφανίζεται ως τέτοια. Η ίδια η απόφαση δημιουργεί τον κανόνα της και αλλάζει τον συσχετισμό δύναμης. Με την απόφαση για τα ιδιωτικά πανεπιστήμια, το ΣτΕ πήγε ένα βήμα παρακάτω. Μέχρι τώρα οι δικαστές παρέμβαιαν στην πολιτική υποστηρίζοντας τους φίλους τους και καταδικάζοντας όσους θεωρούσαν εχθρούς (της ιδεολογίας) τους. Ήταν δηλαδή νομοθέτες και πολιτικοί παράγοντες όχι απλά ερμηνευτές. Με την πρόσφατη απόφασή τους πηγαίνουν ένα βήμα παρακάτω: αναθεωρούν το Σύνταγμα. Γίνονται η νέα «συντακτική εξουσία» και απαλλάσσουν την κυβέρνηση από την αναθεώρηση του 16. Με την απόφασή τους τίθενται πάνω από όλες τις εξουσίες ως υπέρτατος κριτής των θεσμών και της ζωής του τόπου.

Υποστηρίζουν πολλοί ότι η προβληματική αυτή κατάσταση θα θεραπευθεί αν δεν διορίζει η κυβέρνηση τη δικαστική ηγεσία. Υποστηρίζεται ότι με αυτό τον τρόπο οι ανώτεροι δικαστές δεν θα εξαρτώνται από την κυβέρνηση ελπίζοντας σε μελλοντική προαγωγή. Αλλά η βολική αυτή λύση είναι επιφανειακή και μερική. Η αλλαγή του τρόπου επιλογής της ηγεσίας ελάχιστα θα βελτιώσει την απονομή δικαιοσύνης. Αυτό γίνεται ολοφάνερο αν ανατρέξουμε πάλι στο τεράστιο εργαστήριο,

τη σύγκριση της διακυβέρνησης 2015-2019 με αυτή του Μητσοτάκη. Η τότε κυβέρνηση διόριζε την ηγεσία των δικαστηρίων. Αλλά η αντιπολιτευτική τους διάθεση ουδόλως αναχαιτίσθηκε. Το πρόβλημα είναι συστημικό. Σχετίζεται με τη νομική παιδεία και την επιμόρφωση των δικαστών, που έχουν γίνει τεχνικές μάθησης δεξιοτήτων. Σχετίζεται επίσης με το ιδεολογικό πλαίσιο του «νόμου και της τάξης» στο οποίο καλούνται να λειτουργήσουν οι δικαστικοί. Βέβαια υπάρχουν εξαιρέσεις, κυρίως στα κατώτερα δικαστήρια και στη μαχόμενη δικηγορία. Αλλά όσο ένας στείρος θετικισμός κυριαρχεί στην παιδεία και τη δικαστική λειτουργία ενώ η κριτική θεωρία και πρακτική αποθαρρύνονται, μια πραγματική συνάντηση της δικαστικής εξουσίας με τη δικαιοσύνη είναι δύσκολη⁵.

Οι ισχυρισμοί περί αντικειμενικότητας του δικαίου, περί ουδετερότητας των δικαστών και διάκρισης εξουσιών δεν είναι ούτε ψέμα ούτε απάτη: είναι νομιμοποιητικοί μύθοι. Αποτελούν «ιερές» ιστορίες του παρόντος: συνθέτουν τις αντιθέσεις, αποκαλύπτουν «αυτονόητες» αλήθειες στους «πιστούς» τους, που τους επιτρέπουν να βλέπουν τον κόσμο συνεκτικά από τη σκοπιά των συμφερόντων ή της ιδεολογίας τους, και προφανείς παρανοήσεις στους αντιπάλους. Μια τελευταία διευκρίνιση. Δεν οφείλονται αποκλειστικά οι μονόπαντες αποφάσεις στην ιδεολογία των δικαστών. Η δομική οργάνωση και θεμελιακές αξίες του δικαίου τις προετοιμάζουν. Όταν τα δικαστήρια βγάζουν τις απεργίες παράνομες, όταν ο Άρειος Πάγος αποφάσισε ότι η μακροχρόνια μη πληρωμή δεδουλευμένων δεν αποτελεί βλαπτική μεταβολή της εργασιακής σύμβασης, ότι τα «κοράκια», οι εταιρείες διαχείρισης δανείων, μπορούν να επισπεύδουν πλειστηριασμούς για λογαριασμό funds και τραπεζών, ότι οι τραπεζίτες δεν διώκονται αυτεπάγγελα για το αδίκημα της απιστίας αλλά μόνο μετά από έγκληση που θα υποβάλλουν οι διοικήσεις των τραπεζών, οι δικαστές ακολουθούν υπαρκτά επιχειρήματα υπέρ του κεφαλαίου που αναδύονται αβίαστα μέσα από τις καπιταλιστικά θεμέλια του δικαίου. Αν οι δικαστές συμφωνούν ιδεολογικά οι αποφάσεις τους φαίνονται πιο πειστικές. Όταν τα δικαστήρια της πολιτικής ανωμαλίας και της χούντας έστειλαν τους αγωνιστές στις φυλακές και εξορίες ακολουθούσαν το ισχύον δίκαιο. Το ίδιο θα ακουγόταν αν το δικαστήριο στη δίκη της Χρυσής Αυγής είχε ακολουθήσει την πρόταση της εισαγγελέως. Ο κυρίαρχος φορμαλισμός και θετικισμός δεν έχουν θέση για τη δικαιοσύνη, την ηθική και την κριτική του δικαίου.

Οι μύθοι αποκρύπτουν τις συστημικές πλευρές της σχέσης πολιτικής και δικαίου: τα συντηρητικά χαρακτηριστικά του δικαίου, τον φόβο της δημοκρατίας και της λαϊκής παρέμβασης, τον ρόλο της νομικής ιδεολογίας, την αποτυχία των νομικών σχολών και των σχολών των δικαστών να βάλουν τη δικαιοσύνη στο κέντρο της διδασκαλίας, τέλος, τον σφετερισμό από τη δικαστική ηγεσία καθοριστικής θέσης στο πολιτειακό οικοδόμημα⁶. Το δίκαιο είναι διαφορετικό αλλά απόλυτα διαπλεκόμενο με την πολιτική. Απλά δίνει διαφορετική μορφή στις ιδεολογικές και πολιτικές αντιπαραθέσεις. Το δικαστήριο με τις δικές του διαδικασίες βάζει μια άνω τελεία σε παρελθόντα γεγονότα. Αυτό είναι χρήσιμο και σημαντικό. Οι επεκτάσεις τους συνεχίζονται στον κοινωνικό βίο και την πολιτική σύγκρουση. Η σχετική αυτονομία και ο φορμαλισμός του δικαίου επιτρέπει να παίρνονται κάποιες αποφάσεις ενάντια στα συμφέροντα των ισχυρών και των πλουσίων.

⁵ C. Douzinas, *States of Exception: Biopolitics, Human Rights, Utopia*, 2024.

⁶ C. Douzinas/A. Gearey, *Critical Jurisprudence*, 2005· C. Douzinas, *The Radical Philosophy of Rights*, 2019· Idem, *States of Exception*, ό.π.

Ο τύπος χωρίς ουσία, η θεσμική υποκρισία, το χάσμα μεταξύ επίφασης και περιεχόμενου χαρακτηρίζουν το κράτος των δικαστών στην Ελλάδα. Οι αποφάσεις και το ψήφισμα του Άρειου Πάγου αποκάλυψε κάτι που ξέρουν οι νομικοί παρ' ότι δεν το παραδέχεται η νομική ιδεολογία: τα ανώτερα δικαστήρια εξαρτώνται από την πολιτική, αποφασίζουν πολιτικά, ενεργούν πολιτικά. Οι δικαστές μας υπενθυμίζουν διαρκώς ότι το δόγμα «νόμος και τάξη» σημαίνει κάτι πολύ απλό και φιλελεύθερο, νόμος και κοινωνική τάξη, δίκαιο και καπιταλισμός. Το κράτος δικαίου έχει γίνει το δίκαιο του κράτους. Ανέκαθεν η δικαιοσύνη με τα δεμένα μάτια έριχνε κρυφές ματιές επιθυμίας προς τους χρηματιστές, τους πλούσιους, τις εξουσίες.

Βρισκόμαστε στο τέλος της εποχής ελπίδων και προσδοκιών που εκφράστηκαν το 1975 στο Σύνταγμα. Το ΣτΕ, γράφει συνάδελφος, έχει εξελιχθεί σε έναν «μηχανισμό στήριξης στρατηγικών επιλογών της πολιτικοοικονομικής εξουσίας». Πάντα έτσι ήταν. Αλλά τώρα η ταύτιση κυβέρνησης και πολιτικοοικονομικής εξουσίας έχει γίνει προφανής. Η αισιοδοξία του 1975 έγινε μελαγχολία, η ελπίδα αίσθηση αποτυχίας και υποχώρησης το 2025. Συγκέντρωση εξουσιών, αυταρχική εκτελεστική εξουσία, αποκένωση και αδυναμία θεσμών. Έτσι οι νομικοί γίνονται από συνείδηση της κοινωνίας τεχνοκράτες της κοινωνικής παρακμής και φρουροί της εξουσίας⁷. Γιατί ένα δίκαιο χωρίς δικαιοσύνη είναι άδαιο πουκάμισο ούτε πείθει ούτε εμπνέει απλά καταστέλλει. Λέγεται σ' αυτό τον κόσμο έχουμε δίκαιο, για δικαιοσύνη στον άλλο. Σ' αυτή την κυνική άποψη έχουν υποχρέωση να αντισταθούν οι νομικοί. □

⁷ Κ. Δουζίνας, *Η Επιθυμία του Νόμου* (Νήσος, 2026 υπό έκδοση).